

Бажан Олег (м. Київ)

Кандидат історичних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу
історії державного терору радянської доби
Інституту історії України НАН України
УДК 94(477:437) «1968»

ПЕТРО ШЕЛЕСТ І ЧЕХОСЛОВАЦЬКА КРИЗА 1968 РОКУ

У статті проаналізовано ставлення першого секретаря ЦК Компартії України П. Ю. Шелеста щодо «Празької весни», висвітлено його позицію у ході засідань політбюро ЦК КПРС, під час міжнародних переговорів, на яких розглядалися події у Чехословаччині в 1968 році.

Ключові слова: Петро Шелест, «Празька весна».

Програма суспільно-політичних реформ, спрямованих на побудову «соціалізму з людським обличчям», підтримка її широкими верствами чехословацького суспільства, викликала занепокоєння Кремля. Стурбованість діями реформаторів у сусідній державі спостерігалася і серед партійного керівництва Української РСР. «На січневому Пленумі ЦК КПЧ А. Новотний був звільнений від обов'язків першого секретаря ЦК. Він залишився поки що президентом країни. Першим секретарем ЦК КПЧ був вибраний А. Дубчек, його до пуття ніхто з керівництва ЦК КПРС не знає. З цього питання у нас виникла певна стурбованість, навіть тривога», — емоційно відреагував на сторінках щоденника П. Шелест на події у Чехословаччині.

Політичний скептицизм, упереджене ставлення до ідей, дій, програм, гасел Александра Дубчека та його соратників поглибилися у Петра Шелеста під час відвідин Праги наприкінці лютого 1968 року у складі делегації КПРС з нагоди святкування 20-річчя утворення Чехословацької республіки: «У Празі відчувається якийсь політичний парадокс: 20-річчя утворення Чехословацької Республіки і перемоги над реакцією. І в той же час явно відчувається, що наростає реакція правоопортуністичних елементів. Контрреволюція набирає силу в Чехословаччині. Заходи щодо святкування 20-річчя чехословацької революції, як її іменують самі чехословацькі керівники, зовні проходили спокійно, навіть чинно. А. Дубчек на урочистому засіданні зробив досить оптимістичну, навіть пихату доповідь... Наївність А. Дубчека була в тому, що він не розумівся і не бачив усієї політичної складності й обстановки. Ніхто поки що відкрито

проти існуючих законів і порядків не виступав. Але таємно діяла “повзуча контрреволюція”. Увесь “хід дій”, відчувалося, направляли досвідчена рука ЦРУ та розвідоргани ФРН. На жаль, наша розвідка була слабо вкорінена. Засоби масової інформації, правоопортуністичні елементи прославляли А. Дубчека як “великого реформатора” і поборника демократії і в той же час використовували його як сліпу зброю в боротьбі проти КПЧ і порядку в країні... Пішла атака на КПЧ, чехословацький уряд, його політику, на органи державної безпеки, органи МВС, прокуратуру, армію» [8, с. 250].

Особисте негативне ставлення до реформаторської політики КПЧ П. Шелест висловлював як на сторінках щоденника, так і під час публічних виступів. У статусі члена вищого політичного керівництва СРСР П. Ю. Шелест приймав участь майже у всіх нарадах і конференціях, присвячених «чехословацьким подіям». На засіданні політбюро ЦК КПРС 21 березня 1968 р., на якому обговорювались ідеологічні протиріччя у відносинах між КПРС та КПЧ, П. Шелест підтримав наміри Л. Брежнєва щодо застосування засобів психологічного тиску на А. Дубчека, який своїми вчинками «наносить серйозний удар по соціалістичному табору» [6, с. 59–60]. Осуд політичних реформ в Чехословаччині простежувався у доповіді очільника КПУ, озвученій 25 березня 1968 року на партійних зборах київського заводу «Арсенал». Новозміни в Чехословаччині він охарактеризував як прояв «необмеженої демократії». Загострення політичної ситуації у ЧССР пояснював «активізацією ревізійністських, сіоністських, антисоціалістичних сил в країні» та бажанням деяких керівників КПЧ проводити «свою специфічну політику, яка відповідає чехословацьким умовам» [1, ф. 1, оп. 25, спр. 97, арк. 35–36]. Промова П. Шелеста перед близько сорока літераторами під час теплохідної прогулянки по Дніпру 31 травня 1968 року виконувала більше функцію ідеологічної обробки представників секретаріату та правління Спілки радянських письменників України, ніж довірливу розмову про політичну ситуацію у сусідній країні. Секретар ЦК КПУ по ідеології Федір Овчаренко, присутній на неформальній зустрічі, занотував у своєму блокноті стислий виклад думок П. Шелеста стосовно «чехословацького питання»: «Міжнародний стан — дуже складний. Йде ідеологічна боротьба. Ми виходимо в ідеологічній боротьбі з класових інтересів. Прикладом ускладнень є Чехословаччина. В ЧССР працює центр запрошення військ США та ФРН». Ми мусимо виявити пильність» [7, с. 216]. Негативна риторика щодо політичних реформ у Чехословаччині превалювала і в інших публічних висловлюваннях П. Шелеста у процесі комунікації з громадськістю.

Скасування цензури у чехословацьких ЗМІ, прийняття пленумом ЦК КПЧ «Програми дій», яка гарантувала свободу слова, зібрань, асоціацій

та передбачала посилення орієнтації економіки на споживача, відхід з посади президента ЧССР лояльного до СРСР А. Новотного стали предметом обговорення спеціального пленуму ЦК КПРС 9–10 квітня 1968 року. Учасники пленуму не приховували свого роздратування від зняття заборон в Чехословаччині на ведення внутріпартійної дискусії, створення незалежних політичних партій, активність антирадянських сил в сусідній соціалістичній країні. Зі свого боку член політбюро ЦК КПРС П. Шелест поскаржився на негативний вплив чехословацьких подій на суспільно-політичне життя в Українській РСР: «Незважаючи на погану інформацію в нашій пресі... все-таки різними шляхами розповзаються серед народу, партії факти про події в Чехословаччині. Мова йде про долю соціалізму в одній з соціалістичних країн, про долю соціалістичного табору. Необхідно більш активно використовувати і вишукувати здорові сили в Чехословаччині. При цьому повинні потурбуватися наші органи і потрібно цю роботу вести активно. І по лінії військовій також потрібно прийняти заходи» [9, 1994. — № 6. — С. 11]. Думку П. Шелеста про ймовірний силовий сценарій вирішення чехословацької кризи підтримав голова КДБ СРСР Ю. Андропов, який у своєму виступі на пленумі зауважив: «по лінії військовій нам потрібні також вжити конкретні заходи, у всякому разі розробляти хоча б їх» [9, 1994. — № 6. — С. 12].

В одному з інформаційних листів, направлених навесні 1968 р. до ЦК КПРС, керівник республіканської партійної організації наголошував на тому, що перетворення в Чехословаччині є значним фактором впливу на внутрішньополітичні процеси в Україні: «Найбільш широко вказані події коментуються у прикордонних із ЧССР областях республіки, де населення має можливість прослуховувати чехословацькі радіотелевізійні передачі і куди безпосередньо з ЧССР по пошті та по каналу приватного в'їзду проникають різноманітні друковані матеріали, в тому числі видання, в окремих номерах яких опубліковані наклепницькі та антирадянські матеріали» [1, ф. 1, оп. 25, спр. 1, арк. 166].

Усвідомлюючи «загрозу завоюванням соціалізму» з боку «чехословацьких ревізіоністів», вище політичне керівництво республіки прагнуло створити щільний заслін впливу демократичного руху у ЧССР на українське суспільство. З метою припинення шляхів проникнення в Україну об'єктивної інформації про політичні процеси у Чехословаччині (партійні органи Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей вживали заходи для попередження розповсюдження газети «Нове життя», журналів «Дукля» та «Дружно вперед», які висвітлювали життя українців ЧССР, проблеми легалізації греко-католицької церкви на Пряшівщині, знайомили читачів з ідеями лідерів «Празької весни» [1, ф. 1, оп. 25, спр. 1, арк. 166]. На прохання партійної еліти Західної України

відділ пропаганди і агітації ЦК КПУ у травні 1968 р. звернувся до відділу пропаганди ЦК КПРС з пропозицією розглянути питання про доцільність обмеження надходження чехословацьких періодичних видань у масштабах СРСР [1, ф. 1, оп. 25, спр. 1, арк. 101].

У контексті агітаційно-пропагандистської роботи на тлі подій у Чехословаччині важливу роль вище партійне керівництво України відводило також обміну між порідненими областями УРСР та ЧСНР учасниками художньої самодіяльності, спортсменами, ветеранами Другої світової війни. По лінії Українського товариства дружби та культурних зв'язків із зарубіжними країнами передбачалося регулярно направляти Культурному союзу українських трудящих ЧСНР кінофільми, літературу, виставки про досягнення Радянського Союзу у галузі економіки та культури. У листі до ЦК КПРС від 17 червня 1968 р. П. Шелест просив дозволу створити у м. Овруч Житомирської області на громадських засадах музей Яна Налепки (1912–1943 рр.) і бойової співдружності радянських та чехословацьких партизан у роки Другої світової війни [1, ф. 1, оп. 25, спр. 1, арк. 194].

Розробляючи програми візитів українських офіційних делегацій на рівні партійних, комсомольських органів до ЧСНР, партійно-державний апарат республіки одночасно прагнув всілякими засобами звести нанівець неформальне спілкування між громадянами УРСР та Чехословаччини. У розпал «Празької весни» за обмеження туристичних поїздок до Чехословаччини послідовно виступав Закарпатський обком КПУ. На початку серпня 1968 р. згідно з розпорядженням Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР було припинено обмін між радянськими та чехословацькими студентами [1, ф. 1, оп. 25, спр. 31, арк. 137].

«Празька весна» та ситуація на чехословацько-радянському кордоні були одними з головних тем доповідних записок першого секретаря ЦК КПУ до Москви упродовж 1968 року. Петром Шелестом було налагоджено систематичне інформування Кремля про політичні реформи А. Дубчека і його соратників, які прагнули побудувати в Чехословаччині «соціалізм з людським обличчям». «Листи до ЦК КПРС про ситуацію у Чехословаччині» за підписом П. Шелеста містили в собі інформацію, отриману по каналам посольства СРСР в Празі, Комітету державної безпеки при Раді міністрів УРСР, партійно-державних установ, а також у ході неформальних зустрічей чехословацької та української політичних еліт.

За згоди Кремля Петро Шелест спільно з першим секретарем Закарпатського обкому КПУ Юрієм Ільницьким на кордоні України зі Словаччиною налагодили регулярні рандеву з одним із вищих керівників КПЧ Василем Біляком. Українець за національністю (родом з Пряшів-

щини) Василь Біляк у січні 1968 р. став першим секретарем ЦК Компартії Словаччини, а в квітні 1968 р. — членом політбюро ЦК Компартії Чехословаччини. Реформаторські плани А. Дубчека ортодоксальний комуніст сприймав як загрозу втрати політичної монополії КПЧ. Василь Біляк разом з іншими партфункціонерами складав ядро консолідації неосталіністських консерваторів в апараті КПЧ. Він відрізнявся прорадянською орієнтацією та користувався приязню Леоніда Брежнєва. Генеральний секретар ЦК КПРС високо цінував позицію В. Біляка, так як на думку Леоніда Ілліча у партійного керівника Словаччини «відчувалася дійсно тривога за стан справ, за розвиток подій. Він наприклад говорив, що події розвиваються в такому напрямку, що це загрожує Комуністичній партії Чехословаччини і соціалістичним завоюванням, що підняли голову всі не комуністичні партії» [9, 1994. — № 6. — С. 14]. Василь Біляк охоче комунікував з високопосадовцями Української РСР щоб донести свій погляд на «Празьку весну» та заручитися підтримкою Києва та Москви. У свою чергу Кремль та радянські спецслужби прагнули за допомогою напрацьованих заздалегідь міжпартійних контактів отримувати і перевіряти різнопланову інформацію, яка стосувалася перебігу чехословацької кризи 1968 року.

У середині квітня 1968 р. перший секретар Закарпатського обкому Юрій Ільницький та голова КДБ при Раді міністрів УРСР Віталій Нікітченко повідомили Петра Шелеста, що з ним бажають зустрітися партійні функціонери зі Словаччини В. Біляк та А. Костелянський. Сепаратні зустрічі з керівництвом Словаччини з санкції Леоніда Брежнєва відбулися через місяць під прикриттям святкування з нагоди передачі естафети дружби на кордоні з Чехословаччиною. Співробітник управління КДБ по Закарпатській області Йосип Леган, пригадував, як отримав вказівку від начальства виїхати на урядову дачу в карпатське село Кам'яниця Ужгородського району та організувати «приховане розміщення» і харчування керівників Словаччини. До гостьового будинку завчасно були доставлені апаратура для прихованого запису конфіденційних розмов, добірні продукти харчування, відкомандировані шеф-кухар ресторану «Верховина», офіціанти з ресторану «Київ» і столової облвиконкому, лікар з санітарно-епідеміологічної станції. Утаємничена аудієнція П. Шелеста зі словацькими партійними лідерами В. Біляком та першим секретарем Східнославацького крайкому КПЧ А. Косцелянським відбулася в Карпатах, в ніч з 23 на 24 травня 1968 року. Вранці перший секретар ЦК КПУ зустрівся зі словацькими гостями уже офіційно в приміщенні Закарпатського обкому партії. Після завершення урочистого мітингу на центральній площі Ужгорода Петро Шелест мав тривалу розмову по ВЧ з Леонідом Брежнєвим, у ході якої озвучив усі питання неофіційно-довірливого характеру, які

прагнув донести В. Біляк генсеку ЦК КПРС. Переповів зміст приватної бесіди з Василем Біляком Петро Шелест в ході засідання політбюро ЦК КПРС 27 травня 1968 року, присвяченому підсумкам поїздки голови Ради міністрів СРСР М. Косигіна до Чехословаччини: «Якщо протягом місяця не буде наведений порядок в країні, то ми всі полетимо. Полетить і наш “апостол” [А. Дубчек — О. Б.]... нам разом, словакам і росіянам, очевидно, прийдеться ще раз звільняти Чехословаччину. Він просив, якщо буде складна ситуація, а він цього не виключає, щоб можливо було їх сім'ям переїхати до Ужгорода... що потрібно боротися за соціалістичну Чехословаччину... Я розмовляв багато з А. Дубчеком, кажу йому: “Саша (а сам плачу) вертайся в Братиславу. Не за те, ти взявся, Саша”» [6, с. 123].

Упродовж червня 1968 р, коли Кремль обирав між політичними та військовими методами розв'язання чехословацької кризи, Петро Шелест уважно стежив за фестивалем «Дні української культури в ЧСРР», опікувався питаннями, пов'язаними з перевезенням військ на територію Чехословаччини, які були задіяні у спільних маневрах країн Організації Варшавського договору. Завітав до Мукачєвого, щоб поспостерігати за танковими навчаннями потужного військового підрозділу поблизу кордону зі Словаччиною та поспілкуватися з військовослужбовцями та цивільним населенням на тему «Празької весни» [8, с. 259].

У той самий час Компартія Чехословаччини готувалася до літніх конференцій та наступного з'їзду партії. В умовах нової політичної ситуації, наприкінці червня 1968 р. низка чехословацьких газет опублікувало маніфест «Дві тисячі слів звернені робітникам, селянам, службовцям, науковцям, митцям та всім іншим» за підписом шестидесяти інтелектуалів, в якому піддавався критиці стиль керівництва КПУ й містилися заклики підтримати реформаторське крило партії в боротьбі з консерваторами: «Компартія готується до з'їзду, який має обрати новий ЦК. Вимагатимемо, щоб він був кращий, ніж старий. <...> Треба вимагати відставки осіб, які зловживають своєю владою, завдали шкоди громадському майну, діяли нечесно і жорстоко. Треба придумувати способи змусити їх піти. Наприклад: публічна критика, резолюції, демонстрації, збір подарунків для них при виході на пенсію, демонстративні бригади праці, страйки, бойкот їх дверей. Однак треба відкинути грубі, незаконні і нечесні прийоми боротьби, тому що вони могли б використовувати їх для впливу на Олександра Дубчека» [11, с. 460–465].

Публікацію відозви було прийнято в Москві як ідеологічну диверсію. Серед найвищого партійного апарату вкотре розгорнулися палкі дискусії щодо доцільності військового втручання в чехословацькі справи, пред'явлення ультиматуму команді А. Дубчека за оприлюднення мані-

фесту «2000 слів». 2 липня 1968 р. Петра Шелеста було запрошено на засідання політбюро ЦК КПРС, на якому планувалось заслухати інформацію посла СРСР С. Червоненка та головного редактора центральної газети ЦК КПРС «Правда» М. Зімяніна, які щойно повернулися з Чехословаччини. У своєму виступі посол СРСР в ЧСРС Степан Червоненко доводив необхідність політико-дипломатичного тиску на керівництво Чехословаччини та запропонував зорієнтуватися на пошуку «здорових сил в КПЧ», які призупинять процес повзучої контрреволюції в країні. Розповідь Михайла Зімяніна стосувалась байдужості і небажання А. Дубчека вживати рішучі заходи щодо припинення діяльності опозиції [6, с. 151–153]. Заслухавши виступи С. Червоненка та М. Зімяніна, Політбюро ЦК КПРС перейшло до обговорення форм і методів впливу на норовливу Прагу. Чи не найрадикальнішу позицію під час обміну думок зайняв Петро Шелест. Він зауважив, що сприятливий момент для ефективного втручання у чехословацькі справи був змарнований під час зустрічі керівників країн Організації Варшавського договору у Дрездені 23 березня 1968 р.: «Тоді ще в керівництві МЗС, КДБ та інших органів були здорові сили, і кадри ще не зазнали розкладання і контрреволюції не виступала так виразно, як вона виступає нині. Потрібно було Дубчека звільнити ще тоді». Шелест був єдиним з членів Політбюро ЦК КПРС, який назвав помилковим визначення ситуації, поданої послом СРСР в Чехословаччині як «складної, нестійкої». Шелест вважав, що «ситуація просто небезпечна для існування соціалізму, для існування партії» [6, с. 155]. Прихильник жорсткої лінії у зовнішній політиці СРСР перший секретар ЦК КПУ разом з іншими високо посадовцями радянської держави М. Підгорним, Ю. Андроповим, А. Пельше, В. Мжаванадзе, наполягав на подовженні перебування радянських військ у Чехословаччині, які в останній декаді червня 1968 р. брали участь у навчаннях держав-учасниць Варшавського договору на території центральноєвропейської країни [9, 1994. — № 6. — С. 14]¹.

Чергові нападки Петра Шелеста на ідеали «Празької весни» прозвучали у його промові 17 липня 1968 р. на пленумі ЦК КПРС, присвяченому результатам зустрічі у Варшаві делегацій комуністичних та робітничих

---

¹ Зауважимо, що Петро Шелест у власному щоденнику стверджував протилежну думку, яку зафіксовано у робочих записках засідання політбюро ЦК КПРС від 2 липня 1968 р.: «5 липня (1968 р.) Залишати війська в Чехословаччині після маневрів нерозумно, тим паче враховуючи їх незначну кількість. Та й праві елементи можуть використати проти нас перебування військ після маневрів» (Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду». Спогади, щоденники, документи, матеріали. Упоряд.: В. Баран, О. Мандебура, Ю. Шаповал, Г. Юдинкова; за ред. Ю. Шаповала. — К.: Генеза, 2004. — С. 264).

партій соціалістичних країн. Перший секретар ЦК КПУ вкотре наголосив на «серйозній правоопортуністичній небезпеці в братській комуністичній партії та наростанні антисоціалістичних, контрреволюційних сил в соціалістичній Чехословаччині». Нищівної критики зазнали політичні лідери КПЧ: «...керівники Компартії Чехословаччини на словах визнають наявність серйозної небезпеки, в той самий час не ведуть з нею рішучої боротьби. Чому? Можливо вони такі безхребетні, м'якотілі ліберали? Нічого подібного! Дубчек, Черник та деякі інші керівники Компартії Чехословаччини ні перед ким не зупинялися в боротьбі проти так званих “консерваторів”, хоча вони ніякої загрози нікому не представляли». Прозвучали з вуст П. Шелеста нарікання на адресу ЦК КПЧ за зняття цензурних обмежень та втрату контролю над пресою, радіо, телебаченням: «найсильніші важелі ідеологічного впливу знаходяться в руках опортуністичних і антисоціалістичних елементів, які активно використовують їх для політичного терору, обману робітничого класу, придушенню здорових сил в партії». Петро Юхимович піддав осуду програмні документи «Празької весни». Так «Програма дій КПЧ» на переконання члена політбюро ЦК КПРС була «відступом від марксистсько-ленінського розуміння керівної ролі партії», а маніфест «”2000 слів” — махрова контрреволюційна платформа, що закликає до анархії та зміни соціалістичного ладу». Наприкінці промови П. Шелест висловив упевненість, що «Радянський Союз і його друзі по Варшавському договору не дозволять контрреволюції розшматувати Комуністичну партію і народ Чехословаччини» [8, с. 791–796].

Підготовка вторгнення військ СРСР та країн-сателітів до Чехословаччини з метою зміни політичного керівництва країни та припинення суспільно-політичних реформ (операція «Дунай») у середині липня 1968 року перебувала в самому розпалі. Кремль потребував правового обґрунтування застосування силових методів для ліквідації загрози виходу ЧССР з «соціалістичного табору» та військового союзу з СРСР. Формальним приводом для інтервенції мав стати лист «здорових сил» — прорадянських членів Президії ЦК Компартії Чехословаччини, з проханням ввести війська Варшавського договору. На тверде переконання Л. Брежнєва подібний лист-звернення мав підготувати член політбюро ЦК Компартії Чехословаччини, антиреформатор Василь Біляк. Генсек та радянські спецслужби вважали, що найбільш прийнятною кандидатурою для контакту і продуктивної розмови з В. Біляком щодо активізації його діяльності по збору підписів членів ЦК КПЧ під зверненням про допомогу Москви, є ніхто інший, як Петро Шелест.

20 липня 1968 р. Петру Шелесту передзвонив Леонід Брежнєв і наказав негайно летіти до Угорщини для конспіративної зустрічі з Василем

Біляком на дачі керівника Угорської соціалістичної робітничої партії Яноша Кадара на озері Балатон. «Треба себе там поводити обережно, непомітно, щоб не привернути увагу інших чехословаків. При зустрічі з Василем — дій самостійно, орієнтуйся на обстановку і настрої В. Біляка», — надоумлював П. Шелеста Леонід Брежнєв. Опівдні з Москви до Києва вилетів спеціальний військово-транспортний літак, на якому перебували оперативні співробітники Комітету держбезпеки з апаратурою для прихованого запису. Приймаючи на борт П. Шелеста та його помічника А. Пахаренка, літак надвечір вилетів з Бориспільського аеропорту. В Угорщині літак приземлився на летовищі Південної групи військ Радянської армії. Петра Шелеста зустрічали представники військово-територіального формування і повпред ЦК Угорської соціалістичної робітничої партії. Пасажири спецрейсу полишили аеродром не на машинах посольства СРСР, а на автомобілях наданих керівником Угорщини Яношом Кадаром, щоб не привертати зайвої уваги. Зустріч з Я. Кадаром відбулася у приміщенні ЦК Угорської соціалістичної робітничої партії, на якій було обговорено усі нюанси поїздки Шелеста на Балатон для перемовин з В. Біляком. «Розмістися, — давав конкретні поради П. Шелесту Я. Кадар, — на моїй дачі: це буде добрим прикриттям. Ви мій гість. Що стосується зустрічі з Біляком, то ви повинні самі орієнтуватися. Він знає, що повинні прилетіти до Будапешта, і що ви повинні бути на Балатоні, але коли і де повинна відбутися зустріч, йому це невідомо. Все це потрібно організувати на місці після приїзду на Балатон» [8, с. 269].

Після протокольної зустрічі у кабінеті Я. Кадара та відвідин радянського посольства Петро Юхимович проти ночі вирушив до найбільшого в Центральній Європі озера, розташованого на заході Угорщини. Зустріч П. Шелеста з В. Біляком відбулася у ніч на 21 липня 1968 р. за всіма правилами конспірації. Спочатку Шелест через свого зв'язкового (завідувача відділу міжнародних відносин ЦК УСРП) непомітно повідомив В. Біляка про час і місце для конфіденційної бесіди. Затим Біляк вислав свою людину у «розвідку» щоб розшукати у темряві першого секретаря ЦК КПУ. Зустрівшись на березі озера, Шелест умовив Біляка продовжити спілкування в приміщенні дачі Кадара. Розмова точилася з 23.00 до 5 години ранку, яку на магнітофонну плівку записали співробітники радянських органів державної безпеки. Наприкінці зустрічі П. Шелест зажадав від Біляка звернення групи «партійних і державних діячів» Чехословаччини до уряду СРСР і інших країн Варшавського договору «про надання інтернаціональної допомоги». «Ми даємо повну гарантію, що лист не буде оприлюднений, також і його автори», — запевнив партійного керівника з Словаччини емісар Кремля. Попри певні вагання, В. Біляк таки погодився на пропозиції вищого партійного керівництва

СРСР: «Ви зрозумійте нас, нам соромно: не зробивши нічого у своїй країні» [6, с. 180–181].

Після нетривалого відпочинку на Балатоні, Петро Шелест прибув до Будапешта, щоб поінформувати Я. Кадара про результати таємних перемовин з В. Біляком, а потім вилетів до Москви. По прильоту Петро Юхимович відразу вирушив на квартиру Леоніда Брежнєва на Кутузовському проспекті, так як генсек волів отримати важливу новину з перших вуст. Брежнєв уважно вислухав Шелеста, пригостив коньяком і подякував: «Ти Петро, справжній друг і товариш» [8, с. 270].

На засіданні Політбюро ЦК КПРС 22 липня 1968 р. було заслухано звіт П. Шелеста про його поїздку до Будапешта і на озеро Балатон та прийнято рішення про вивезення з Чехословаччини усіх радянських громадян (за винятком дипломатичного корпусу) під приводом начебто гонінь туристів з СРСР. Члени партійного ареопагу прийняли також ухвалу про можливу двосторонню зустріч з чехословацьким керівництвом на їхній території. Голові КДБ СРСР Ю. Андропову та першому секретарю ЦК КПУ П. Шелесту було доручено опрацювати питання про місце проведення таких переговорів.

Після повернення до Києва, Шелест продовжив опікуватися «чехословацькими справами». 23 липня 1968 р. він провів нараду із секретарями ЦК КПУ, на якій було вирішено упродовж 2–3 днів здійснити вивезення з Чехословаччини співробітників республіканських відомств та установ, туристів та екскурсантів. У зв'язку з розпочатими у прикордонній зоні з Чехословаччиною військових навчань, Шелест вживав заходи для забезпечення населення товарами першої необхідності. Крім того, перший секретар ЦК КПУ особисто переймався відправкою 7 тисяч автомашин Прикарпатському та Одеському військовим округам, які за місяць до вторгнення до Чехословаччини терміново доукомплектовувалися за рахунок мобілізованих резервістів. Із завидною регулярністю П. Шелест (що два дні) доповідав у Москву про ситуацію на чехословацько-радянському кордоні, види й способи неформальної комунікації радянських військових з президентом ЧССР Л. Свободою, зміст розмов першого секретаря Закарпатського обкому КПУ Ю. Ільницького зі словацькими партфункціонерами [8, с. 273].

А тим часом Прага і Москва обговорювали конкретне місце переговорів між чехословацькою і радянською делегацією. Оточенням А. Дубчека були запропоновані місто Кошице або населений пункт в Радянському Союзі, який знаходився не так далеко від чехословацького кордону — Київ або Львів. Згодом точкою зустрічі двох вищих партійних органів (Політбюро з радянської сторони і Президії ЦК КПЧ — з чехословацької) буде визначено прикордонне містечко і залізнична станція на

південному сході Словаччини Чиерна-над-Тисою. Вибір місця неподалік «радянських воріт» — найзахіднішого міста Української РСР Чопа обстоював перший секретар Закарпатського обкому КПУ Юрій Ільницький. 24 липня 1968 р. на оглядини великої прикордонної вузлової станції через яку відбувалися основні транспортні перевезення між ЧССР та СРСР прибув Петро Шелест. У ході телефонної розмови 25 липня 1968 р. партійний керівник Української РСР та голова КДБ СРСР Ю. Андропов, остаточно зупинились на варіанті Чиерна-над-Тисою. Вже наступного дня Петро Шелест прибув до Москви, щоб взяти участь у засідання політбюро ЦК КПРС. На розгляд вищого органу правлячої партії були представлені повністю підготовлені документи для військової інвазії — «Заява до радянського народу», «Декларація Президії ЦК КПЧ і Уряду Чехословацької соціалістичної республіки», «Звернення до громадян ЧССР», «Звернення до Чехословацької Народної Армії». При обговоренні позиції радянського керівництва на майбутній зустрічі в Чиєрні-над-Тисою розгорілася палка полеміка. Тональність дискусії задав перший секретар ЦК КПУ Петро Шелест: «Мені здається, що деякі питання не потрібно порушувати: суб'єктивізм, культ особи і таке інше. Для чого їх витягувати, для чого їм давати можливість учепитися?». Думку П. Шелеста підтримав голова Президії Верховної ради СРСР М. Підгорний і розкритикував підготовлений відділом ЦК КПРС по зв'язкам із комуністичними і робітничими партіями соціалістичних країн проект рішення за підсумками майбутньої наради: «Я переконаний, що в такому плані, в такому вигляді, як представлений матеріал, він не підходить... Потрібно наголосити на головних питаннях: над чим працює партія в області промисловості, сільського господарства, культури і т. д... Потрібно обов'язково сказати, над чим працює наша партія після XXIII з'їзду КПРС, які ми маємо успіхи, що ми не такі слабаки, не таке вже село, не консерватори» [9, 1995. — № 1. — С. 37].

Радянсько-чехословацьким переговорам в Чиєрні-над-Тисою Політбюро ЦК КПРС приділяло велику увагу. За короткий період часу співробітниками відділу ЦК КПРС по зв'язкам із комуністичними і робітничими партіями соціалістичних країн підготовлено багатосторінковий виступ Леоніда Брежнєва. Для обґрунтування промови керівника радянської делегації тривалістю 2,5 години були залучені сотні різноманітних документів з грифами «Таємно», «особлива папка», «літер «К»» [4]. Доповідь з додатками складала пухкеньку теку в декілька сотень сторінок. Інші учасники переговорів отримали «Пам'ятку для конфіденційних бесід», в якій у стислій формі були викладені основні вимоги до керівників Чехословаччини: заборона політичних організацій, які виступають з критикою соціалізму; забезпечення контролю КПЧ за засобами

масової інформації; відновлення керівної ролі компартії в чехословацькому суспільстві; відставка представників реформаторського крила в лавах КПЧ. В інструкції для делегації ЦК КНРС зауважувалось: «Тільки проведення цих заходів не на словах, а на ділі дозволить нам — соціалістичним країнам — не вдаватися до крайніх заходів. У протилежному випадку, і ми говоримо вам з усією відвертістю, у нас не залишається іншого виходу, як вдатися до крайніх заходів» [9, 1995. — № 1. — С. 37].

27 липня 1968 р. майже весь склад Політбюро ЦК КНРС вилетів на військовий аеродром Мукачєвого. Далі автомобілями до залізничного вузла Чоп. У прикордонному місті члени делегації ЦК КНРС та технічний персонал розмістилися в поїзді по закріплених вагонах. Уранці 28 липня урядовий потяг вирушив на радянський прикордонний роз'їзд. Прикметно, що керівник компартії України прибув на прикордонний полустанок Пост-Блок в окремому ешелоні (складався з трьох вагонів, в тому числі з вагоном-рестораном), який встав поряд з урядовим потягом з Москви. Дехто з апарату ЦК КНРС потрактував вчинок Петра Шелеста як прояв самостійності української частини делегації [4]². Однак як член вищого партійного органу П. Шелест під час переговорів всіляко демонстрував єдність з ЦК КНРС і її зовнішньополітичною позицією.

У Кремлі розраховували, що перемови в Чиєрні-над-Тисою будуть тривати всього один день, тому розміщення радянської делегації було здійснено у спартанський спосіб — у залізничних вагонах в необлаштованому місці, 800 метрах від прикордонної полоси, посеред плантацій тютюну. Проте переговори пішли не за сценарієм. 29 липня партійний потяг перетнув кордон. Зустріч двох «братніх» партій відбулася в маленькому клубі залізничної станції Чиєрні-над-Тисою. Спочатку з чотирьохгодинною промовою виступив Леонід Брежнєв. Він звинуватив провідних діячів «Празької весни» та чеських журналістів у потаканні західному

---

² Про курйози польового політичного побуту в ході переговорів в Чиєрні-над-Тисою йдеться і на сторінках щоденника П. Шелеста: «... 28 липня... виїхали на наш прикордонний роз'їзд, розставили потяги, зробили відповідні розриви для пропуску поїздів у Чехословаччину. Організували зв'язок, охорону. Почали жити в польових умовах. Місце стояння трішки облагородили, проклали доріжки до вагонів, обладнали загальні місця. Людей з технічним персоналом, медициною, охороною набралось дуже багато. Усі почали виконувати свої обов'язки. Правда, були і такі, що почали з човнів лов риби в Тисі. Добре, що я у свій «склад» із трьох вагонів захопив вагон-ресторан з повним набором продуктів харчування: хоч підготовувий москвичів» (Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду». Спогади, щоденники, документи, матеріали. Упоряд.: В. Баран, О. Мандєбура, Ю. Шаповал, Г. Юдинкова; за ред. Ю. Шаповала. — К.: Генеза, 2004. — С. 274).

імперіалізму. У відповідь Александр Дубчек у спокійному роз'яснювальному тоні відкинув звинувачення і запросив до дискусії усіх членів чехословацької делегації. Промосковські сили в керівництві Чехословаччини Василь Біляк, Алоїс Індра та інші консерватори неочікувано для радянської сторони не наважились виступити проти реформаторського крила в КПЧ. На захист політичних реформ А. Дубчека виступив президент ЧССР Людвіг Свобода. Таким чином, запланованого Кремлем масованого тиску, який би призвів до зміни поглядів чехословацького керівництва не сталося. У ході полеміки намітився компроміс. Було вирішено продовжити дискусії наступного дня.

30 липня спецпотяг з радянською делегацією знову перетнув радянсько-чехословацький кордон. Складні перемовини у Чиєрні-над-Тисою поновилися. Найбільш наступально в ході дискусій вів себе Петро Шелест. Його як керівника сусідньої з Чехословаччиною радянської республіки турбував вплив «Празької весни» на національний рух в Україні, відновлення прав, проживаючих в Словаччині української національної меншини, відродження на території Пряшівщини забороненої в СРСР Української греко-католицької церкви. Обурення у першого секретаря ЦК КПУ викликали непоодинокі випадки надходження через спільний кордон у Закарпатську область ревізійністської літератури та листівок. Невдоволення Петра Шелеста викликала кампанія у чехословацьких ЗМІ про зміни кордонів із Радянським Союзом і повернення Закарпаття Чехословаччині. Під час промови Петро Шелест процитував висловлення американського політолога Генрі Кіссенджера, про те, що ЧССР нібито повинна стати незагоєною раною Організації Варшавського договору і закликав чехословацьке керівництво про це пам'ятати і особливо голову Національного фронту Франтішека Крігеля, який займав найрадикальніші реформаторські погляди в ЦК КПЧ. Крігель не стримався і запитав: «А чому мені? І взагалі чому ви Шелест, весь час на мене дивитесь?». У залі клубу на мить запала мертва тиша. Слово взяв Дубчек і заявив, що промова Шелеста є образливою для президії КПЧ. Після інциденту переговори у повному складі припинилися і далі продовжились між окремими членами делегацій [6, с. 194].

Секретар ЦК КПРС Михайло Суслов, який у той день перебрав на себе обов'язки голови радянської делегації внаслідок хвороби Л. Брежнєва, порекомендував П. Шелесту вибачитись перед чехами і словаками за свій різкий виступ. Перший секретар ЦК КПУ категорично відмовився. Тоді М. Суслов запропонував іншу «форму примирення» — увечері піти до чехословацької делегації на «кухоль пива». Налагодженню ділових міжпартійних стосунків сприяла й приватна розмова Дубчека з Брежнєвим, коли чехословацький лідер прийшов провідати хворого генсека в

його салон-вагоні. Після вечері-«примирення» радянська делегація повернулася на свою територію.

31 липня нарада за участі двох вищих партійних органів КПРС і КПЧ у клубі залізничників чехословацької прикордонної станції Чиерна-над-Тисою носила закритий характер. Результатом переговорів стало коротке комюніке, в якому містилися фраза про «колективну відповідальність у справі захисту соціалізму». Керівництво Чехословаччини запевнило радянську делегацію приборкати незалежні ЗМІ та підтвердило прихильність соціалістичному вибору [9, 1995. — № 1. — С. 38]. Сторони домовилися не розривати стосунків і пообіцяли зустрітися на багатосторонньому форумі в Братиславі.

Переговори в Чиєрні-над-Тисою відкрили шлях для Братиславської наради, покликаної колективно за участі інших соціалістичних закріпити досягнуті домовленості, які носили усний і недоговірний характер. Вище партійне керівництво СРСР було незадоволене підсумками зустрічі на радянсько-чехословацькому кордоні з високопоставленими партфункціонерами ЧСР і тому не збавляло темпів у підготовці до інтервенції в центральноевропейську країну. У питаннях застосування силових методів Кремль волів опиратися на довгоочікуваний лист-запрошення від «здорових сил» Чехословаччини. У реалізації делікатної проблеми значна роль відводилася Петру Шелесту. 2 серпня 1968 р. напередодні зустрічі лідерів КПРС, Болгарської комуністичної партії, Польської об'єднаної робітничої партії, Соціалістичної єдиної партії Німеччини, Угорської соціалістичної робітничої партії та Комуністичної партії Чехословаччини у Братиславі пізно увечері Петро Шелест утаємничено зустрівся з Василем Біляком. Петро Юхимович нагадав партійному босу Словаччини, що від нього та його колег-однодумців політбюро ЦК КПРС чекає обіцяного листа. Василь Біляк запевнив, що не відмовляється від виконання свого зобов'язання, але просив почекати до наступного дня.

3 серпня 1968 р. у столиці Словаччини опівдні за московським часом відкрилося загальне пленарне засідання делегацій шести соціалістичних країн. Поза основної програми Братиславського форуму у стилі детективного роману о 20-тій годині в громадському туалеті Василь Біляк через співробітника КДБ передав Петру Шелесту конверт, в якому був довгоочікуваний лист. У зверненні, яке стало формальним приводом для введення військ Варшавського договору в Чехословаччину, висловлювалась необхідність навести в країні порядок «усіма доступними способами». За першої нагоди Петро Шелест передав листа Леоніду Брежневу. Генсек подякував і сказав: «Спасибі тобі, Петре, ми цього не забудемо» [8, с. 279].

Після завершення Братиславського форуму у першій декаді серпня 1968 року Петро Шелест виїхав до Криму на відпочинок. Проте провести

відпустку біля Чорного моря йому не вдалося. Аналіз подій в Чехословаччині, загроза розстановки сил в керівництві КПЧ не на користь опозиційних до А. Дубчека кіл спонукав Л. Брежнєва, О. Косигіна, М. Сулова, М. Підгорного, А. Пельше, Г. Воронова, П. Шелеста полишити південні дачі і прибути 16 серпня 1968 року до Москви. У Кремлі пізно увечері Політбюро ЦК КПРС затвердив послання генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва лідеру КПЧ А. Дубчеку, в якому містився перелік зобов'язань, не виконаних чехословацьким керівництвом після зустрічі в Чиєрні-над-Тисою. День по тому, на засіданні Політбюро ЦК КПРС під головуванням Л. Брежнєва розпочалося обговорення конкретних питань, які стосувались безпосередньо підготовки окупації Чехословаччини. 18 серпня 1968 р. у Кремлі відбулася екстрена зустріч глав п'яти держав Організації Варшавського договору за участі усіх членів Політбюро ЦК КПРС. Учасники зустрічі зійшлися на тому, що з боку КПРС та інших братніх партій вичерпані всі політичні засоби впливу на керівництво КПЧ, щоб спонукати його до відсічі «правим, антисоціалістичним силам». 19 серпня Петро Шелест з іншими членами Політбюро ЦК КПРС взяв участь в обговоренні деталей майбутньої військової операції, а потім відбув до Києва. У ніч проти 21 серпня 1968 року Петро Шелест залишився на роботі, в будівлі ЦК Компартії України, щоб стежити за розгортанням операції «Дунай», в ході якої об'єднані збройні сили Варшавського договору вторглися на територію Чехословаччини.

Щоденникові записи Петра Шелеста останньої декади серпня 1968 року доводять, що керівник республіканської партійної організації продовжував тримати руку на пульсі «чехословацьких подій». З початком доби 21 серпня 1968 року перший секретар ЦК КПУ відстежував просування радянських військ територією Чехословаччини, а упродовж дня вивчав реакцію міжнародної спільноти на військову акцію. Наступного дня після вторгнення Петро Шелест опікувався розміщенням на території Закарпаття таємно вивезених з ЧССР лідерів «Празької весни» А. Дубчека, О. Черніка, Й. Сморковського, Б. Шимона та ін., а після того 25–27 серпня у Москві як член Політбюро ЦК КПРС, вів зі згаданими політичними заручниками переговори щодо формування нового керівного органу в Чехословаччині — «Револьюційного робітничо-селянського уряду».

Водночас партійний бос приділяв значну увагу проведенню в Українській РСР потужної політико-ідеологічної кампанії, завдання якої полягало як найефективніше «використати партійно-господарський актив, досвідчених лекторів, політінформаторів і агітаторів для роз'яснення серед трудящих необхідності вжитих заходів для збереження соціалістичних завоювань в Чехословаччині». Масштабна інформаційно-пояснювальна робота під егідою міськкомів, райкомів, обкомів Компартії

України розпочалася в перші години військової інвазії. У Кіровоградській області на 28 серпня 1968 р. на тему «чехословацької кризи» було проведено 1082 зібрань трудових колективів, 148 мітингів, 586 партійних зборів, у роботі яких взяло участь більше ніж 260 тис. осіб [1, ф. 1, оп. 25, спр. 5, арк. 42, 45]. У західних областях УРСР упродовж 23–26 серпня до роботи по роз'ясненню доцільності і своєчасності інтернаціональної допомоги чехословацькому народу було залучено 3 тис. лекторів-міжнародників [1, ф. 1, оп. 25, спр. 5, арк. 42, 45].

Незважаючи на численні повідомлення засобів масової інформації про повну й безумовну підтримку введення військ з боку трудових колективів, окремих громадян вище політичне керівництво республіки зіткнулось з проблемою поширення панічних настроїв серед жителів України. Факт окупації Чехословаччини викликав у переважної частини українського соціуму занепокоєння та невпевненість у завтрашньому дні. Стривоженість населення Української РСР перш за все відобразилось у сфері торгівлі. Про панічні настрої серед населення наприкінці серпня–вересня 1968 р., які виражалися у скуповуванні товарів першої необхідності інформували Петра Шелеста обласні комітети Компартії України. Факти посиленої закупівлі солі, гасу, сірників, взуття, цукру, швейних виробів спостерігалися в західних областях України. Ажіотаж на продовольчому ринку спостерігався і в столичному регіоні. В інформаційному повідомленні Білоцерківського райкому Компартії України від 2 вересня 1968 р. відзначалося: «Окремі верстви населення піддалися паніці, особливо у зв'язку з проведенням бойової тривоги у Білоцерківському гарнізоні і часткової мобілізації військовозобов'язаних. Унаслідок цього в магазинах створилися великі черги за товарами першої необхідності і виникли труднощі із забезпеченням населення хлібом, макаронними виробами, сіллю, милом та іншими товарами. Про ненормальне зростання попиту на продукти першої необхідності свідчать наступні дані, а саме: в період з 21 по 31 серпня в середньому щоденно продавалося: солі — 17 тонн, а в звичайних умовах — 2,5 тонни; мила — відповідно 15 т і 200 кг; макаронних виробів — до 6 т і 1 т; сірників — 14 ящиків і 1 ящик; масла — 1,8 т і 200 кг; хліба — 27 т і 17 т; гасу — 12–14 т і 5 т. Всього за період із 21 по 31 серпня продано: солі — 173 т, мила господарського — 147 т, макаронних виробів — 66 т, сірників — 146 ящиків по 3000 шт. коробок, цукру — 125 т, масла тваринного — 18,8 т, гасу — 119 т» [5, с. 107]. Ліквідувати зростання попиту на деякі продукти першої необхідності керівництву республіки вдалося лише в середині осені 1968 року.

Під час радянської інтервенції в Чехословаччину першому секретарю ЦК КПУ довелось зіштовхнутись із наростаючою хвилею протестних настроїв серед населення. Критичні висловлювання щодо втручання

Радянського Союзу у справі Чехословаччини лунали як у бік Кремля, так і на адресу Петра Шелеста, який виправдовував введення військ до центральноєвропейської країни. 21 серпня 1968 року коли радянські війська просувалися вглиб території ЧССР у приймальню ЦК КПУ зателефонував юнак, який назвався студентом Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка і заявив: «Передайте тов. Шелесту, що ми не віримо в справедливість матеріалів, викладених у “Правді” з приводу Чехословаччини. Ми молодь країни, зробимо те, що зробила молодь Чехословаччини. Ми не згодні з тим, що наші війська вдерлися до Чехословаччини» [8, с. 285]. Інший непоштивий випадок на адресу П. Шелеста стався у першій декаді вересня 1968 року, після зустрічі зі студентами та професорсько-викладацьким складом Київського університету, на якій зайшла мова про доцільність силової акції країн Варшавського договору в ЧССР. Як відзначив перший секретар ЦК КПУ у своєму щоденнику: «На другий день після зустрічі я отримав листа лайливого, образливого змісту на свою адресу. Чому я, мовляв, лізу до студентів, що я про Чехословаччину говорив неправду, а по Союзу і республіці прикрасив стан справ. Тон записки був не лише зухвалий, але й образливий не тільки для мене особисто, але й для нашої системи. Мені було до болю прикро, неприємно — я чимало часу знаходився під враженням цієї зухвалості. Записка була написана українською мовою, у віршованій формі. Підпис: “Студенти слухали тебе”» [8, с. 291].

Ідеї «Празької весни» не просто політизували суспільство, а й послужили дієвим чинником подальшого розвитку опозиційного руху в Україні. Документи радянських спецслужб свідчать, що саме у 1968 р., у порівнянні з минулими роками, простежувався процес зростання опозиційних настроїв населення України, який найбільше проявився у виготовленні та розповсюдженні антирадянських листівок, анонімних листів та надписів. Тривала широкомасштабна офіційна пропаганда, зусилля силових структур по нейтралізації вогнищ вільнодумства дещо приглушили протестні настрої в Україні, пов'язані з жорсткою зовнішньою політикою КПРС. Нова хвиля протестів в республіці простежується на початку 1969 р., коли стало відомо про самоспалення 16 січня 1969 р. на площі Святого Вацлава у Празі чеського студента Яна Палаха. Збуренню громадської думки сприяв великий потік листів з Чехословаччини (за підрахунками КДБ при РМ УРСР, з 1 січня по 15 квітня 1969 р. з ЧССР на адресу приватних осіб України було направлено 58490 листів, з яких 614 містили ворожі висловлювання та антирадянські листівки [2, ф. 16, оп. 3 (1974), пор. 4, арк. 262]).

Прояви солідарності української молоді з ровесниками з Чехословаччини, які жертовно захищали гасла «Празької весни» знайшли від-

гомін на сторінках щоденника Петра Шелеста: «Особиста трагедія студента Яна Палаха, який живцем себе спалив, набула політичного забарвлення. А це, у свою чергу, стало приводом до розпалювання антирадянського психозу, і особливо серед молоді Чехословаччини, хвилею вдарило і по деякій частині нашої молоді» [8, с. 294].

Упродовж 1969 р. в Україні мала продовження серія арештів та судових процесів у зв'язку з протестами українських громадян проти вторгнення радянських військ у Чехословаччину. Від імені вигаданого товариства «Симоненкові друзі» [2, ф. 16, оп. 3 (1974), пор. 3, арк. 239, 243] поширював листівки з протестом проти агресії щодо Чехословаччині, русифікації України редактор Черкаського обласного управління друку, колишній помічник першого секретаря обкому партії, росіянин за національністю Михайло Ліхцов [3, спр. 12239-ФПД, т. 1, арк. 189–190; т. 2, арк. 77]. Автора листівок радянським спецслужбам довго розшукувати не довелося. Прикрий випадок, коли один з відповідальних партійних працівників Черкащини виявився прихильником ліберальних реформ в Чехословаччині та незалежної України змусив Петра Шелеста розпорядитися вжити каральних заходів до бунтівливого комуніста без будь-якого розголосу [8, с. 299]. Вироком Черкаського обласного суду від 15 жовтня 1969 р. М. Ліхцов був засуджений до 5 років виправно-трудових таборів суворого режиму [3, спр. 12239-ФПД, т. 1, арк. 189–190; т. 2, арк. 77].

Незважаючи на переслідування та репресії, широкий арсенал пропагандистських засобів, придушити правлячому режиму громадський рух за відродження УГКЦ так і не вдалося. Публічні виступи української інтелігенції проти недоліків радянського ладу співзвучні чеському демократичному рухові будуть зведені нанівець правлячим режимом наприкінці 1960-х — початку 1970-х рр. шляхом ідеологічних чисток наукових та творчих організацій і перманентних політичних репресій проти інакомисльців. Процес мирної та еволюційної трансформації радянського тоталітаризму, розпочатий у ході «хрущовської відлиги» буде остаточно згорнуто на користь «епохи застою». Певна «заслуга» в інерції «відлиги», утвердженні ознак неосталінізму в Україні належить і Петру Шелесту.

В історичній літературі не вщухає інтерес щодо визначення суспільно-політичного та ідеологічного підґрунтя поглядів Петра Шелеста на «Празьку весну». Побуває твердження, що Петро Шелест, формування світогляду якого відбувався у сталінські часи, вороже сприйняв появу плюралістичних думок у країні соціалістичного табору і тому був гарячим прихильником жорсткої лінії у вирішенні «чехословацького питання» [10, с. 146]. Схильність Петра Шелеста до крайніх дій і заходів декотрі дослідники пояснюють тим, що Чехословаччина була важливим факто-

ром впливу на внутрішньополітичні процеси, що мали місце в Українській РСР [5, с. 70].

Тривають дискусії щодо визначення ролі Петра Шелеста в реалізації заходів із придушення спроб реформування комуністичного режиму в Чехословаччині. Насичені негативним ставленням до реформаторської політики КПЧ публічні висловлювання першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста на засіданнях політбюро ЦК КПРС, під час міжнародних переговорів безперечно мали вплив на процес ухвалення вищим партійно-державним керівництвом рішення про окупацію Чехословаччини. Нехтування П. Шелестом принципу невтручання у внутрішні справи суверенної держави, на думку його сина Віталія, базувалось на переконанні батька, що «Чехословаччина входила в нашу [тобто «радянську» — *О.Б.*] комунальну квартиру».

Прикметно, що у часи горбачовської «перебудови» Петро Шелест всіляко прагнув відмежуватися від колективного рішення вищого партійного керівництва СРСР щодо вторгнення радянських військ у Чехословаччину. У мемуарах та інтерв'ю він намагався довести, що саме нерішучість генерального секретаря ЦК КПРС Леоніда Брежнєва призвела до втрати можливості мирним шляхом «відкоригувати» політико-правові перетворення в Чехословаччині в 1968 році. При цьому він всіляко підкреслював про свою «політичну місію» у врегулюванні «чехословацької кризи». «Озброївши» політбюро ЦК КПРС реальним аргументом («запрошувальним листом»), який виправдовував радянську інтервенцію в Чехословаччину, Петро Шелест з плином часу цілком резонно став вважати себе одним з головних персонажів, причетних до найтрагічнішої події повоєнної епохи. Беручи участь в роботі політбюро ЦК КПРС, він активно впливав на формування рішення вищого політичного керівництва країни щодо збройного втручання у справи суверенної центрально-європейської держави, докладав чимало зусиль для творення негативної громадської думки серед населення Української РСР стосовно ідей «Празької весни».

Джерела та література

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України.
2. Галузевий державний архів Служби безпеки України.
3. Галузевий державний архів Служби безпеки України (м. Черкаси).
4. *Александров В.* Полевой политический быт. К 50-летию «Пражской весны» 1968 года (Из неопубликованного сборника рассказов «От вождем до бомжей») [Електронний ресурс] / В. Александров // Бельские просторы. — 2018. — № 7. — Режим доступу: <http://xn--80alhdjhdcxhy5hl.xn--p1ai/content/polevoy-politicheskiy-byt>
5. *Дмитрук В.І.* Україна не мовчала. Реакція українського суспільства на події 1968 року в Чехословаччині / В.І. Дмитрук. — К.: Інститут історії України НАН України, 2004. — 314 с.

6. Латыш М.В. «Пражская весна» 1968 г. и реакция Кремля / М.В. Латыш. — М., 1998. — 381 с.
7. Овчаренко Ф.Д. Спогади / Ф.Д. Овчаренко. — К.: Оріяни, 2000. — 456 с.
8. Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду». Спогади, щоденники, документи, матеріали / Шелест Петро; упоряд.: В. Баран, О. Мандебура, Ю. Шаповал, Г. Юдинкова; за ред. Ю. Шаповала. — К.: Генеза, 2004. — 808 с.
9. Пихоя Р.Г. Чехословакия, 1968 год. Взгляд из Москвы. По документам ЦК КПСС / Р.Г. Пихоя // Новая и новейшая история. — 1994. — № 6. — С. 3–20; 1995. — № 1. — С. 34–48.
10. Чорний В.О. П.Ю. Шелест і події у Чехословаччині 1968 року / В.О. Чорний // Гілея: науковий вісник. — Вип. 58 (№ 3). — К., 2012. — С. 144–148.
11. Z dějin českého myšlení o literatuře 3. 1958–1969. Antologie k Dějinám české literatury 1945–1989. — Praha, 2003. — 529 s.

References

1. Tsentral'nyi derzhavnyi arkhiv hromads'kykh ob'iednan' Ukrainy. [Central State Archives of Public Organization of Ukraine].
2. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy. [Secretal state archive of the Security Service of Ukraine].
3. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy, Cherkasy. [Secretal state archive of the Security Service of Ukraine, Cherkasy].
4. Aleksandrov, V. (2018). Polevoy politicheskii byt. K 50-letiyu «Prazhskoy vesny» 1968 goda (Iz neopublikovannogo sbornika rasskazov «Ot vozhdem do bomzhey»). *Bel'skiye prostory — Belsky open spaces*, 7. Retrieved from: <http://xn--80alhdjhdxcxy5hl.xn--plai/content/polevoy-politicheskii-byt> [in Russian].
5. Dmytruk, V. I. (2004). *Ukraina ne movchala. Reaktsiia ukrainskoho suspilstva na podii 1968 roku v Chekhoslovachchyni*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
6. Lатыш, М. В. (1998). «Празжская весна» 1968 г. и реакция Кремля. Москва. [in Russian].
7. Ovcharenko, F. D. (2000). *Spohady*. Kyiv: Oriiany. [in Ukrainian].
8. Shapoval, Yu. (Ed.). (2003). *Petro Shelest: «Spravzhnii sud istorii shche poperedu»*. *Spohady, shchodennyky, dokumenty, materialy*. Kyiv: Heneza. [in Ukrainian].
9. Pikhoya, R. G. (1994, 1995). Chekhoslovakiya, 1968 god. Vzglyad iz Moskvy. Po dokumentam TsK KPSS. *Novaya i noveyshaya istoriya — New and recent history*, 1994, № 6, P. 3–20; 1995, № 1, P. 34–48. [in Russian].
10. Chornyi, V. O. (2012). P. Yu. Shelest i podiyi u Chekhoslovachchyni 1968 roku / V. O. Chornyy. *Hileya: naukovyi visnyk*. — *Gilea: scientific bulletin*, 58 (№ 3), 144–148. [in Ukrainian].
11. (2003). *Z dějin českého myšlení o literatuře 3. 1958–1969. Antologie k Dějinám české literatury 1945–1989*. Praha. [in Czech].

Bazhan Oleg (Kyiv)

Senior Research Fellow of the Department of Regional Studies
at the Institute of History of Ukraine at the National Academy of Sciences of Ukraine,
Candidate of Historical Sciences

Petro Shelest and the Czechoslovak Crisis of 1968

The article analyzes the attitude of the First Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine P. Yu. Shelest towards the «Prague Spring», highlights his position during meetings of the Politburo of the CPSU Central Committee, during international negotiations on events in Czechoslovakia in 1968.

Key words: Peter Shelest, «Prague Spring».